

Revolution, kultur och marxism

Fernando Martínez Heredia

Publicerad i den kubanska nättidskriften La Jiribilla 2014-02-08

Den kubanska revolutionens seger var en enastående händelse. Mitt i den borgerliga västvärlden, mitt för näsan på USA, slog ett litet land i januari 1959 upp dörren till det så omtalade 60-talet. Nyheterna, bilderna, visionerna skakade om Latinamerika och världen. Ledaren för upprorsrörelsen, Fidel Castro, blev revolutionens främste politiske folkbildare, arkitekt och samlande symbol. Han radikaliserade processen och intog en ledande roll på den internationella arenan.

Under 1961 innebär revolutionen kulturella förändringar som dittills varit otänkbara. Först kom den ofantliga människoskara som fick tillägna sig det skrivna ordet, erövra det i ett befriat samhälle. Det lade en helt ny grund för kultur och tankeutbyte och 60-talets första generation ungdomar fick pröva sina revolutionära muskler. (1) Sedan kom hela folkets beväpning för en kamp på liv och död och den seger som visade revolutionens förmåga att försvara sig: elddopet i Grisbukten 1961 som krönte hemvärnet som den viktigaste folkrörelsen.

Under 1961 kom också de uppslitande konflikter som denna process gav upphov till. Hjälteåden gav väckte avståndstaganden eller ny grund för starkare och närmare samhörigheter mellan vänner och i familjer. Femtiosjutusen kubaner tog flyget från Havanna till USA sommaren 1961. Mellan jublande stunder och vardagliga upp- och nedgångar utvecklades en ny, underbar och svindlande familj: kamraternas. Samtidigt uppstod ett nytt nationell samförstånd, en kubanitet som utslöt de som lämnade landet och försöket sattes igång – kanske för tidigt – att skapa en revolutionens politiska organisation, som misslyckades, för att alltför för mycket försöka likna Sovjetunionens.

Den kubanska var en socialistisk revolution för nationell befrielse.

Det var en revolutionsform som inte förekom i den lavin av marxistiska texter som drog över Kuba de åren. Revolutionen fick sin karaktär ur medveten och organiserad praktik, först av en liten grupp som vann folkligt stöd. Efter segern organiserade hundratusentals människor sig i ett mycket aktivt och beslutsamt folkligt samtycke. Så överskred revolutionen gång på gång det möjligas gränser och skapade nya verkligheter. Och följaktligen kan revolutionen som sådan, dess styrka och överlevnad inte förklaras med textbäckernas krav och normer om förhållandet mellan produktivkrafterna och produktivförhållandena. De snarare gick på tvärs mot dem. Att förena den nationella befrielsen med socialism var en stor revolutionär bedrift som berikade 1900-talet. Det skedde efter många årtionden av gäckade försök, fruktlösa

diskussioner och konflikter som för det mest fick tragisk utgång. Folkbegreppet underlättade förståelsen för den klasskamp och fosterländska kamp som var nödvändig och folkets insatser visade att det var rätt. [...]

Genom att frigöra och mångfaldiga de folkliga krafterna och den revolutionära makten befriade revolutionen landet från borgarklassens och USA-imperialismens herravälde. Den införde social rättvisa och bröt gång på gång ner samhällets uppdelning mellan elit och massa. I en omfattning och med ett djup som ingen hade drömt om skapades en ny medvetenhet och en ny politisk bildning. Den konsumism som framkallats och underblåsts av en ojämförbar reklamindustri förändrades i grunden. Tidsupplevelsen förändrades också när nutiden befolkades av en sådan mångfald händelser, när gången tid behövde granskas till stöd för den revolutionära kampen och flertalets framtid inte bestod av kortsiktiga och flyktiga händelser utan en genomgripande frigörelse som krävde, uppmuntrade och rättfärdigade de uppoffringar de gjorde som inte skulle leva länge nog för att uppnå målet.

Revolutionen tvingades att ta itu med omfattande moderniseringar av otaliga aspekter av människornas liv, samhällsliga relationer och institutioner, till att börja med av tvingande rättviseskäl, men snart också till följd av de förväntningar som hela tiden skapades i takt med växande möjligheter och behov. Men för att vara socialistiskt måste den också vara på sin vakt mot den borgerliga kritiken av moderniteten och de samband och motsättningar som finns mellan civilisation och frihet. Fidel och Che förstod att hantera, handla och folkbilda i denna komplicerade men också livsviktiga terräng och öppnade slussarna för en strid förs av revolutionär radikalism som redan tidigt satts igång av José Martí.(2) Västvärldens första infödda socialistiska revolution förstod att stå upp mot alla slags kolonialismer.

Den jättelika samhällsomvandlingen skapade i sig – utöver det socialistiska vägvalet - ett behov av ett gränsöverskridande tänkande för att förstå den belägenhet som den marxistiska filosofin i Kuba plötsligt befann sig i.

Den ställdes inför helt nya utmaningar som krävde att en filosofi utvecklades för den kubanska revolutionen.

Jag ska bara nämna två väldiga krav som denna socialistiska omvandling ställdes inför redan från början: att ta steget längre än det "utvecklingsskede" som landet antogs befinna sig i och gå på gång revolutionära samhällsvillkoren. Dessa två villkor gäller för övergången till socialism än idag. Den revolutionära ledningen var fullt medveten om detta och förklarade det öppet. [...]

Under 60-talet fanns också insikten om att dessa
forts sid 23

forts från sid 22

djupgående förändringar samtidigt var förutsättningen för att dra igång ännu mer djup- och långtgående frigörelseprocesser, för att kunna kasta tidigare etapper över ända på jakt efter en ny mänsklighet, ett nytt samhälle och en ny kultur. Revolutionen öppnade för en väldig utveckling av medvetenheten som det vore rena självmordet att glömma bort. För alla samhällen som idag kallas moderna säkerställer den allmänna reproduktionen av villkoren för fortsatt klassherravälde och utländsk dominans och de har varit och är tillräckligt skickliga för att införliva och ta över processer som en tid var revolutionära. [...]

Men all tankeverksamhet som pågick 1959 - vars rikedom, bredd och mångfald vi inte får glömma - var dock i grunden otillräcklig för de nya utmaningarna. Vi lider idag av en liknande otillräcklighet, fast under helt andra omständigheter.

Vårt tänkande måste leva upp till de krav händelseutvecklingen, problemen och projekten ställer, för det behövs för att visa vägen och möjligheterna.

Då utkämpades en kolossal idékamp, som sedan till stor del föll i glömska men nu återvänder, lägligt, för att hjälpa oss att förstå varifrån vi kommer, vilka vi är och vart vi kan gå.

Fyrtio- och femtiotalens demokratisering som hade format kunniga och krävande medborgare, fann ingen plats i den revolutionära stormen och sovjetlägrets socialism kunde inte tjäna befrielsens syfte. Det faktum att Sovjetunionen var vår främsta allierade och den entusiasm med vilken vi kastade oss över marxismen bidrog snarare till förvirring och fördomar. Marx', Engels' och Lenins teorier hade förkrympts av den så kallade kommunismen till en auktoritär ideologi för att rättfärdiga, lyda, klassa och döma.

Vi behövde en skapande och öppen marxism, debattglad, som kunde införliva den mest radikala antikolonialism och internationalism - inte som en statsangelägenhet utan en sann antiimperialism - och en gränslös omdaning av den socialistiska människan och samhället, som stridbar förutsättning för det intellektuella arbete som värnade sin självständighet och kritiska inställning: en marxism som inte trodde sig vara det enda tillåtna tänkesättet, och inte heller satte sig till doms över de andra.

"Att tänka själv" var inte en tom fras utan en tvingande nödvändighet. Men den var svåruppnådd, för den mentala kolonialismen är den svåraste att inse i sig själv:

Högmodet tillåter inte att civilisationens och förnuftets överlägsenhet ifrågasätts. Den konventionella utbildningen och självstudierna koloniserar, både oförsäkamt och utstuderat. Moderniseringar som verkar främja självständighet handlar i verkligheten bara om att uppdatera härskarsystem. Koloniseringen av människorna överlever den geografiska avkoloniseringen och håller sig kvar efter att kolonialväldet upphört. Det är en mörk hämnare som en vacker dag kastar av sig sin förklädnad

och tar makten.

Men en revolution värd namnet kan allt, och under de där åren förenades de stora moderniseringarna med kunskapsförstöret och ifrågasättandet av normer och etablerade sanningar, med fullständig hängivenhet och osjälvisk aktivism, med frigörande inställning och upproriskt handlande, med diskussion och meningsskiljaktigheter inom revolutionen. Men å andra sidan, för att tänka själv, med eget huvud, behövs redskap. Så jakten på böcker spred sig som en feber. Visserligen fanns dogmen och katekesen, marxismen som en amulett eller privategendom. De fyllde olika funktioner, som tro och övertygelse om socialismens och kommunismens framtida seger som fick många revolutionärer att kedja fast och inskränka tankeverksamheten, införa auktoritära former och neutralisera olika viljor, blockera initiativ, väcka misstankar, fördöma avvikande åsikter, och på det intellektuella området uppmuntra tomma utläggningar, intolerans och citatkonst. Men den doktrinen förlorade snart mark och berättigande. [...]

Revolutionens andra etapp - från 70-talets början till 90-talets - var mycket motsägelsefull.

Å ena sidan gjordes stora framsteg med höjd materiell levnadsstandard och livskvalitet, med högre reallöner än nominella, allmän och gratis utbildning, hälsovård och andra tjänster, och stora framsteg för social trygghet. Utbildningsnivån tog jättekliv, antagligen unik i världen under så kort tid. Sockerskördarna var större än någonsin och skörden högt mekaniserad. Internationalismen - som formar osjälviskhet, socialismens högre skola - utvidgades massivt.

Men å andra sidan inrättade sig Kuba ekonomiskt under Sovjetunionen som socker- och nickellexportör utan förädling och som importör av livsmedel, olja, fordon och utrustning.

Det garanterade försörjningen för stunden med inte självförsörjning och en självständig ekonomisk utveckling trots ökningen av högt utbildade akademiker, tekniker och kvalificerade arbetare.

Revolutionens institutioner och organisationer byråkratiserades och debatten upphörde. Den sovjetiska ideologin godtog och delar av dess institutioner och politik kopierades.

Men eftersom den kubanska socialismens grunddrag vidmakthölls blev resultatet en motsägelsefull blandform. Auktoritära drag urgröpte den ideologiska dimensionen och själv censur fick överhanden. Samhällssynen tenderade att dogmatiseras och utarma idéerna om socialistisk frigörelse. Även om tidens positiva framsteg ändå övervägde dök privilegier och gruppintressen upp tillsammans med dubbelmoral, opportunistisk eller likgiltighet med flera otyg.

I mitten av 80-talet drog Fidel igång en politiskt och ideologisk kampanj för att "rätta till misstag och ogynnsamma tendenser"

Det gällde att återvinna revolutionens ursprungliga projekt i dessa nya omständigheter, fördjupa socialismen

forts sid 25

forts från sid 23

och i tid förbereda sig för Sovjetunionens och det så kallades socialistiska lägreets undergång, som Fidel tidigt förutsåg. Och snart utlöstes specialperiodens katastrofala och otillståndiga händelseutveckling (3), men den kunde inte dra med sig den kubanska revolutionen i fallet, vår revolution bekräftade sin särart och sina kvaliteter.

Fidels ståndaktighet och förmåga att behärska situationen kunde tillsammans med folkets politiska vishet och förmåga till försakelse förhindra den kubanska socialismens sammanbrott. Men de kunde inte undvika den överväldigande ekonomiska krisen och sänkta livskvaliteten under 90-talets första år, som påskyndade slutet för revolutionens andra etapp och ändrade de grundläggande villkoren.

Revolutionens stora egna kulturella uppbyggnad har varit avgörande för det kubanska systemet ända fram till idag. Men i stor och växande utsträckning har vi präglats av de senaste tjugo åren.

Redan från den stora krisens första stund måste regeringsmakten koncentreras och politikens grundläggande drag blev den starka sammanhållningen mellan denna makt och folkflertalet.

De identifierade makten som försvarare av den sociala rättvisan, övergången till socialism och den nationella självständigheten. Så var det, men den ideologiska kamp uteblev som behövdes för att stå upp mot den världsomfattande misstron mot socialismen och hävda den kubanska formen. De revolutionära debatter som var så nödvändiga i detta nya läge uppmuntrades inte. I början av 90-talet drogs viktiga förändringar igång som påverkade allas liv, de sociala relationerna och medvetenheten. De urholkade den livsstil som socialismen på Kuba skapat och de uttryck och värden den byggde på. Dessa förändringar har skett gradvis under över 20 år.

Fidels offensiv i börjar av 2000-talet avsåg att bromsa de växande klyftorna och stärka socialismen.

Men den försvagades av underlåtenheten att politiskt och ideologiskt framhålla kopplingen mellan de åtgärder som vidtogs och den socialistiska karaktär som fortfarande präglade samhällslivet i stort och nödvändigheten av att försvara och utveckla socialismen. Det fanns inte längre någon strukturerad tankebyggnad som grund för socialismen. Det undergrävde den socialistiska praktiken inom utbildningen, medierna, vardagslivet. Dessa brister har nu slagit rot i den kubanska kulturen.

Nu finns här en kulturell strömning som är främmande för revolutionen. Och inom kulturen märks ett drag av avpolitisering som i början – 90-talets första år – hade inslag av politisk kritik eller besvikelse. Sedan har yrken, jobb och grupptillhörighet sökt ståndpunkt och berättigande i individuell verksamhet och en påstådd nationell tradition, som förlorat bärkraft när dess väldiga och så ofta avgörande medborgerliga och politiska inslag undergrävts. Under senare tid har delar av befolkningen tagit denna avpolitisering som en självklarhet, som inte behöver förklaras.

Den prioriterar egna angelägenheter, familjer och

små grupperingar som tror sig kunna stå vid sidan av samhällsengagemang och politik. En del uttrycker trötthet och ointresse, andra ägnar sig åt den ekonomiska människans bekymmer, men motiven kan sammanfalla. De bedriver inte politik, men fungerar utan tvekan politiskt: på ett till synes ofarligt sätt bidrar de till att undergräva socialismens andliga och moraliska grundvalar. De lever parallellt med de politiska övertygelser och vanor som slog rot under det samhällsbygge som inleddes 1959, på samma sätt som en mångfald socialistiska sociala relationer, uttryck och värderingar lever parallellt med kapitalistiska. Men de bortser från sina antisocialistiska och antirevolutionära följder. De kan bilda grunden för en medelklassens självbevarande mentalitet.

Vi måste uppmärksamma denna avpolitisering, dess drag och tendenser för att kunna bemöta den effektivt.

Med dess inslag av reaktion mot den extrema politisering som rådde under lång tid – och som kan bli utmattande – föredrar jag att skilja avpolitiseringsen från en annan process som har vuxit och i ökad utsträckning befästs under de två senaste årtiondena, den sociala liknøjdheten. Den har liknande drag och följder som de antisocialistiska, men kan tyckas framstå som mer neutral än avpolitiseringsen, som bärare av moderiktningar, uppföranden, tillfredsställelser och normer med sken av tidlöshet. Som en samhällets återgång till ”normalitet”.

Liknøjdheten påverkar värderingar och den goda smaken, samhällsbilden och kriterierna, det omdöme var och en faller om sig själv och andra, synen på världen och samhället. Denna cancer är nära släkt med ett annat ont som fräter på oss, mer modernt: den omätliga konsumtionen av USA-kultur. 2011 skrev jag en artikel om denna avgörande sammandrabbning, det oundvikliga världsomfattande kulturkriget, imperialismens viktigaste strategi i denna tid. Låt mig citera mig själv:

*”Kuba befinner sig inte utanför detta krig:
vi är en alldeles särskild måltavla för det,
för vi har utvisat dem härifrån och
vi har med framgång motsatt
imperialismen under mer än ett halvt
århundrade. De vill återinföra den
nykoloniala kapitalismen här och
för oss finns inte någon tredje ståndpunkt.*

En av många uppgifter är det vanliga dagliga arbetet mot de vardagliga formerna för att så, sprida och befästa imperialismens kontroll, framför allt alla som verkar ofarliga, utan politisk eller ideologisk innebörd. Till exempel denna oupphörliga lavin av bilder, föreställningar och känslor som avser att nordamerikanisera hundratals miljoner över hela jorden. Ibland handlar det om politiska frågor med olika vinklingar men de är försumbara i förhållande till de icke politiska, där liknøjdheten dominerar. Det handlar om att skapa igenkännande och sympatisk inställning till USAs olika livssituationer, sunt förnuft, värden, vardagssysslor, beteendemönster,

forts sid 25

forts från sid 24

fanan, en mängd hjältars äventyr, idéerna, de berömda artisterna, poliserna, hela livet och andemeningen. Det är rena självmordet att tro att detta bara handlar om oskyldig underhållning för en trevlig stund.

Vilka nyheter tjänar herraväldet på? Vad handlar de om, på vilket sätt, hur stort utrymme får de? På detta viktiga ideologiområde samsas strålande och noggranna specialistanalyser, som visar och förklarar allt på bästa sätt, med det sätt som information vanligtvis behandlas för opinionsbildande ändamål. Imperialistpropaganda sprids utan kritik för att dölja hur den behandlar folk. Dess begrepp tjasas om, som när okupation av ett land kallas "internationellt uppdrag".

Det räcker inte med att sprida antiimperialistisk information eller propaganda sida vid sida med de imperialistiska budskapen och förvirrande begreppen.

Det duger inte att blunda: de försöker framställa sina värsta brott som helt naturliga företeelser, genom vinklade nyheter och mer eller mindre sedesamma ord. Målet är att medvetna samhällsaktivister, intellektuella och artister som gör motstånd ska isoleras i sina hörn, och deras verk stanna hos ett fåtal, medan flertalet bildar den huvudfåra som imperiet kontrollerar fullt ut. Apolitiseringsen och passiviseringen av samhällslivet är grundläggande för dagens kapitalism." (Mot kapitalismen, 2011-09-01)

Det är överväldigande hur stor plats denna imperialistiska kampanj får ta i Kubas samhällsägda medier. Det är livsnödvändigt att skapa medvetenhet om detta, och framför allt göra effektivt motstånd. I allmänhet lever den politiska världen sida vid sida med den apolitiska, med få konflikter och uppenbarligen utan att något görs för att förändra saken. Det är ett mycket allvarligt misstag. Saken är att denna lugna samexistens bidrar till att stärka en mycket farlig process av ideologisk avvärjning i vårt land.

Tvärtemot ovanstående har en den goda politiseringen ökat i breda folklager, en aktivering av det kubanska folkets enastående höga politiska medvetenhet.

Politiserade ungdomssektorer, som vill något - och de är inte små - och som avfärdar kapitalismen och kan komma med i en ny revolutionär intellektuell rörelse. Olika uppfattningar inom socialismens breda flod har blivit allt fler i offentligheten, men en allmän spridning av idéer om väsentliga frågor står ännu inte på dagordningen.

Under tiden har förändringar satts igång som kan bli avgörande för den kubanska socialismens själva överlevnad, samtidigt som de senaste två årtiondenas tendenser lever vidare. Mycket betydelsefulla ekonomiska åtgärder har vidtagits och vidtas utan att de diskuteras utifrån olika ekonomiskt politiska ställningstaganden - inga alls åberopas. En rå pragmatism kryddas med några ord om att det görs för socialismen och i dess namn. Det råder fullständig skilsmässa mellan socialistiska revolutionärers kritiska funderingar och oro - bland dem

finns ett antal politiska ledare - å ena sidan och å andra sidan otaliga informationer och opinionsundersökningar i statliga medier, blinda för allt som verkar negativt eller olämpligt, som klamrar sig fast vid klyschor som inte längre har någon mening eller aldrig har haft det.

En del av de apparater som driver politiken - staten och andra samhälleliga organisationer eller institutioner - har många brister. Bland dem finns ointresse att stödja berättigad kritik och goda initiativ, och liknöjdhet och försök att dölja eller passivt låta fel och brister passera. På många sätt är det som om det handlar om två olika länder.

Kuba lever i en avgörande kamp mellan kapitalism och socialism.

Den utkämpas på ett föredömligt fredligt sätt, men det som står på spel är systemets karaktär och det sätt att leva som har rått här sedan 1959. Vi står inför två risker: att socialismen inte segrar, eller att den jämvikt som råder bryts upp.

Kamrat Rauls tal 1:a januari är en uppmaning att dra igång den socialistiska politiska offensiv som är så nödvändig.

Det kubanska folket har utövat social rättvisa, frihet, solidaritet och att tänka själva och har vant sig vid det. Trots fienden, otillräckligheterna och misstagen har vi blivit duktigare på att tillgodose de krav som växer ur de framsteg och värderingar som mänskligheten och folken i största delen av världen har skapat under 1900-talet.

För att med framgång kunna ta oss an den kulturkamp som pågår måste vi tydliggöra, stärka och utveckla en allians mellan en politisk makt som behåller sin styrka - redo att underkasta sig ett deltagande socialistiskt projekt som förvandlar den till en folklig makt - och kulturen som är en framstående dimension av nationens liv. Den är en möjlighet som kan förverkligas om vi inom kulturens fält kombinerar plan och revolutionär vilja och avskaffar de hinder som står i vägen.

En sådan allians skulle bli en av de främsta styrkorna i en kraftmätning som har två mål:

- att förhindra att människor och samhälle underkastats ett system av utsugning, sociala orättvisor och upphävd självständighet och
- att uppnå att människor och samhälle återtar sin förmåga att försvara och utveckla ett solidariskt och socialistiskt Kuba.

Det räcker inte med den skarpaste och mest djupgående kritik. För att det ska fungera och vi ska kunna segra måste vi skapa en ny kultur, annorlunda och överlägsen kapitalismens. Var och en måste vara både "bildad och politisk", det är ett viktigt steg för att kunna segra i den svåraste prövning dagens värld ställer oss inför. Det skulle också visa och förebåda att en tid måste komma där politiken inte "ägnar sig åt" kulturen utan blir en kulturform.

Måtte vi ha den politiska medvetenhet som krävs av vår tid och det som står på spel. För varje dag blir vi fler och mer medvetna, detta är Kubas timme, och vi kan förtäta våra forts sid 26

forts från sid 23
idéer, känslor och praktik i ett generationsöverskridande block. Med alla våra försök i olika riktningar kan vi ta de första stegen, från många olika håll, mot morgondagens historiska block.

Om revolution, kultur och marxism.

Det är uppenbart att Kuba omgående behöver en filosofi som duger för att i all sin komplexitet analysera dagsläget och de tendenser som står mot varandra och vilka redskap, strategier och taktik som öppnar vägen framåt för vårt samhällsprojekt. En sådan tankevärld behövs för att vidmakthålla det sätt att leva som vi byggt med sådant mått av nyskapande och med så stora ansträngningar och upppoffringar, och göra det på det sätt som socialismen ger oss: genom att utnyttja egna krafter och kunskaper och den dialektiska förmågan till förändring gång på gång.

Det vore självmord att tro att en lyckad pragmatism kan rädda oss: det socialistiska samhället kan bara uppnås avsiktligt, organiserat och planerat. På trottoaren mitt emot är det sunda förnuftet borgerligt. Vi måste skickligt kombinera envis realism med fantasi.

Vi måste kunna utforma en politisk ekonomi i socialismens tjänst för Kuba idag och i förutsebar framtid, och i alla dess aspekter utveckla en samhällskritisk och konstruktiv tankevärld, som effektivt kan delta i den avgörande kulturkampen.

Denna tankevärld måste vara socialistisk, det vill säga, nå högre än till en reproduktion av samhällslivet, och med förstånd använda marxismen som det mest utvecklade redskapet för att föreställa oss mänsklig och samhällelig befrielse.

Vi har dragit stor nytta av den friska fläkt inom teorins område som kom med kampanjen på 80-talet för att rätta till fel och misstag och med den ekonomiska katastrof och den vidsynta stämning som följde på 90-talet. Men nu när vi för varje dag behöver den allt mer, får vi inte begå misstaget att ta till oss vad som helst som presenteras som marxism.

Jag lade ut texten inledningsvis för att beskriva revolutionens första år när den måste - och lyckades - anta en filosofi för den kubanska revolutionen, för nu måste vi upprepa den framgången - ingenting mindre duger.

Som då, måste vi skapa nytt med öppna sinnen, mottagliga för olika uppfattningar, men nu gäller andra problem att lösa med andra redskap, med nya teser som kommer att spela större roll när det gäller den kulturella utvecklingen av en socialism som uppfattar 1900-talets variant som primitiv. Det vore en stor lycka att få uppleva det.

1. Alfabetiseringskampanjen 1960-61
2. Framstående kubansk författare, filosof och ledare i befrielsekampen mot spanska kolonialismen i slutet av 1800-talet. Revolutionens andlige ledare.
3. Sovjetunionens upplösning innebar att Kuba förlorade nästan all sin utrikeshandel och ekonomin nästan halverades.

FERNANDO MARTÍNEZ Heredia, historiker, filosof, f.d. rektor för Filosofifakulteten på Havannas universitet. Leder nu Juan Marinello Centret och ingår i América Libres redaktion.

Översättning av utdrag ur en längre artikel, Eva Björklund